

ne et tibi ista cervicium libertas non prosit. Et utique A quod unū dixeris, omnibus dixeris. Quamvis autem castigationem merebuntur etiam illæ, quæ inter psalmos, vel in quacumque Dei mentione resecta perseverant! Meritone (1) etiam quæ (2) in oratione ipsa (a) facillime fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, et tectas se opinantur, tanti caput suum metiuntur (3)? Aliæ, (b) quibus plane major est palma omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, ut (c) bestia quædam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cætera ategradia. Hanc aiunt, cum

delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in (4) capite secunda est, nuda qua major est, (d) capitur tota cum capite. Tales erunt et istæ minus, quam utile est, tectæ. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem Dei mentionem: qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite fœminarum. Hæc cum bona pace legentibus, veritatem (5) consuetudini præponentibus, pax et gratia a Domino nostro Jesu redundet, cum Septimio Tertulliano, cujus hoc opusculum est.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Meritorum proponit nigaltius.
(2) Quæ omitt. Pam.
(3) Metiuntur Rhen. Seml. Obert.

- (4) In omitt. Jun.
(5) Utilitatem Rhen. Pam. Seml. Obert.

COMMENTARIUS.

(a) *Facillime fimbriam aut villum.* Facillime: hic B accipiendum pro sæpissime, ut supra, *Quia facilius adamari quam adamare fœminæ possunt*, id est sæpius, ut plurimum. Ric.

(b) *Quibus plane major est palma omni fimbria et filo.* Longe ab recta ratione erravere, qui persuaderi sibi passi sunt palmam hic aliud es e quam manum. Triplicem notat impudentiæ gradum, virginibus absque velamine in ecclesiam convenientibus. Hic tertius est, earum quæ in oratione ipsa, vel in quacumque Dei mentione, non fimbriam aut villum li-

lumve aliquid capiti superponebant; sed manum: quæ etsi major erat omni aliarum fimbria et filo, tamen ne sic quidem dici poterant tectæ; nec minus aliis capite suo abutebantur. Ric.

(c) *Bestia magis, quam avis.* Plinius, lib. V: *Grandissimi, et pene bestiarum generis struthio camelus.* Ric.

(d) *Capitur tota cum capite.* Idem Plinius, IX: *Mugilum natura ridetur, in metu capite abscondito totos se occultari credentium, iisdem tam incauta salacitas, etc.* Ric.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE EXHORTATIONE CASTITATIS ^(e)

LIBER.

ARGUMENTUM. — *Hic tractatus a Tertulliano Montanista exaratus est, in quo quemdam viduum fratrem, a secundis nuptiis dehortatur; quas modo diserte vermit ut nec a Sancto Paulo prohibitas a-sent, modo damnat et tanquam adulterium traducit.* EDD.

CAPUT PRIMUM.

Non dubito, frater, te post uxorem in pace (1) præmissam, ad compositionem animi conversum, (f) de

C exitu singularitatis cogitare, et utique consilii indigere (2). Quamquam in (3) hujusmodi cum fide sua conloqui debet unusquisque, ejusque vires consulere; tamen quoniam, in ista specie, carnis necessitas cogitatum movet (4), quæ fere (5) apud eandem conscientiam (6) fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio, tanquam advocato (7) adversus carnis necessitates (8). Quæ quidem necessitas facillime (9) circumscribi potest, si voluntas potius Dei, quam indulgentia conside-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pacem Ric. Renet.
(2) Consilium digere Rhen. Seml. dirigere Fran. Paris.
(3) De Latin. et Rhen. Seml. Obert.
(4) Monet Jun.
(5) Querere Rhen. Seml. Obert. Pam.

- (6) Quæ add. Rhen. Seml. Obert. Pam.
(7) Consilium t. advocatum Rhen. Pam. Seml. Obert.
(8) Necessitatem Rhen. Seml. Obert.
(9) Facillime omitt. Rhen. Pam. Seml. Obert.

COMMENTARIUS.

(e) *De exhortatione castitatis.* Titulum fecit huic D operi Tertullianus, *De Exhortatione castitatis*, eadem forma qua legimus in catalogo eorum quæ vetustissimo codice Agobardi continentur, *De Scorpiace, De Præscriptione hæreticorum*; et apud Cyprianum *De Exhortatione martyrii*. Quæ sunt intelligenda, uti si concepta sic essent: Exhortatio ad castitatem, Scorpiace, Præscriptio adversus hæreticos, Exhortatio ad martyrium. Sic I. de Pudicitia, dixit, *De exhortatione sanctimo-*

niam, pro exhortatione ad sanctimonias. Hæc vero nostra hujusce libri editio tam multis locis suppleta, resecta, atque castigata est, ut jam pro nova haberi debeat. Omnium Tertulliani scriptorum pessime istud habitum fuerat. Ric.

CAP. I. — (f) *De exitu singularitatis.* Hoc est de tuo eventu, qui jam singularis, et superstes conjugitæ degis. Ric.

retur. Nemo indulgentia utendo promeretur, sed voluntati obsequendo. *Voluntas Dei est sanctificatio nostra.* Vult enim imaginem suam nos etiam similitudinem (1) fieri, ut simus sancti, sicuti ipse sanctus est. Id bonum, sanctificationem dico, in species distribuit (2) complures, ut in aliqua earum deprehendamus. Prima species, virginitas a nativitate. Secunda virginitas, a secunda nativitate, id est (3) a lavacro, quæ aut in matrimonio purificat ex compacto, aut in viduitate perseverat ex arbitrio. Tertius gradus superest monogamia (4), cum post matrimonium unum interceptum (a) exinde sexui renuntiat. Prima virginitas felicitatis (5) est, non nosse in totum (6) a quo postea optabis liberari. Secunda (7) virtutis est, contemnere cujus vim optime noris. Reliqua species hactenus nubendi post matrimonium morte disjunctum, præter virtutis (8), etiam (9) modestiæ laus est. Modestia est enim, ablatum non desiderare, et ablatum a Domino Deo; sine cujus voluntate nec folium de arbore delabitur, nec passer assis unius ad terram cadit.

CAPUT II.

Quam denique modesta illa vox est: *Dominus dedit, Dominus abstulit (Job, I, 21)*, ut Domino visum est, ita factum est: et ideo si nuptias sublatas restauremus, sine dubio contra voluntatem Dei nitimur, volentes habere rursus, quod habere nos noluit. Si enim voluisset, non abstulisset. Nisi si et hoc voluntatem Dei interpretamur, quasi et rursus nos voluerit habere quod jam noluit (10). Non est bonæ et solidæ fidei, sic omnia ad voluntatem Dei referre, et ita adulari sibi unumquemque, dicendo nihil fieri sine nutu (14) ejus, ut non intelligamus esse aliquid in nobis ipsis. Cæterum, excusabitur omne delictum, si contenderimus (12) nihil fieri in nobis sine Dei voluntate; et ibi definitio (13) ista in destructionem totius disciplinæ, etiam ipsius Dei, si aut quæ non vult de sua voluntate producit (14), aut nihil est quod Deus non vult. Sed quomodo (15) vetat quædam, qui-

bus etiam supplicium æternum comminatur? utique enim (16) quæ vetat non vult, a quibus et offenditur: sicut et quæ vult, præcipit, et accipit (17), et æternitatis mercede dispungit. Itaque cum utrumque ex præceptis ejus dilicerimus, quid velit, et quid nolit; tamen nobis est voluntas et arbitrium (18) eligendi alterum, sicut scriptum est: *Ecce posui ante te bonum et malum (Eccles., XV, 18)*, gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus quod nostro (19) expositum est arbitrio, in Dei referre voluntatem (20), quos vult ipse et velle (21), qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus adversus Dei voluntatem, qui bonum vult. Porro, si quæris unde venit ea voluntas, qua quid volumus adversus Dei voluntatem, dicam (22): ex nobis ipsis. Nec temere; semini enim tuo respondeas necesse est: siquidem ille princeps et generis et delicti, Adam, voluit quod deliquit. Neque enim diabolus voluntatem ei (23) imposuit delinquendi, sed materiam voluntati subministravit. Cæterum, voluntas Dei in obaudientiam (24) venerat. Proinde et tu, si non obaudieris Deo, qui te, proposito præcepto, liberæ potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens de-verges in id quod Deus (25) non vult, et ita te putas a diabolo subversum, qui etsi quid vult te velle quod Deus non vult, non tamen facit ut et velis; quia nec tunc istos (26) protoplastos ad voluntatem delicti subegit; imo neque invitos, neque ignorantes quid Deus nollet; utique enim nolbat fieri, cum admissio mortem destinabat. Ita diaboli opus unum est, tentare (27) quod in te est, an velis. At ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat (28), non operatus in te voluntatem, sed nactus occasionem (29) voluntatis. Igitur cum solum sit (30) in nobis velle, et in hoc probetur (31) nostra erga Deum mens, an ea velimus quæ cum voluntate ipsius faciant (32).

CAPUT III.

Alte (33) et impresse recogitandam esse dico Dei vo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Similitudine *Jun.*
 (2) Distribuo *Rig. Venet.*
 (3) A secunda nativitate, id est absunt a *Rhen. Seml. Pam. Obert.*
 (4) Monogamiæ *Rhen.*
 (5) Primæ virginitatis *Jun.* Prima felicitas, primæ virginitatis — secundæ virginitatis est — rel. species hactenus non nubendi — præter virtutis etiam m. l. est, *cod. W oiw.*
 (6) In totum *deest Rhen. Seml.*
 (7) Secunda virginitatis est *Rhen. Seml.*
 (8) Virtutes *Rhen. Seml.*
 (9) Modestiæ enim laus est *Rig.*
 (10) *Alii*, rursus vellet in nos, *cod. W oiw.* in nobis, quod jam noluit Deus.
 (11) *Al.* jussione.
 (12) Contiquerimus *Rhen. Seml.*
 (13) At ibi definitio istam destructionem. *Rhen. Seml.* at tibi definitio *cod. W oiw.*
 (14) Producat *Rig. Ven.*
 (15) Quando *Rig. Ven.*

- (16) Utique etiam *Seml. Leop.*
 (17) Sicut e contrario .. et præcipit et accepto facit *Rig. Paris. Venet.*
 (18) Et arbitrium *onitt. Pam.*
 (19) Nostri *Rhen. Seml.*
 (20) Voluntate *Rhen. Seml.*
 (21) Nos quos vult ipse et velle est *Seml.*
 (22) Dei voluntatem. Ut dicam *Seml. Rhenan.*
 (23) Ejus *Rhen. Seml.*
 (24) Obredientiam *cod. W oiw. Leop.*
 (25) Volens te vergi sinit quod Deus *Rhen. Seml.* volens de-vergis in id quod *Fran. Paris. Pam.*
 (26) Invitos *Seml.*
 (27) Temperare *Rhen. Seml.*
 (28) Ut et sibi subjungat *Fran. Venet. Rig.*
 (29) Possessionem *Rhen. Seml.*
 (30) Erit *Rhen. Seml.*
 (31) Probat *iid.*
 (32) Sapient *iid.*
 (33) A te impresse *MSS. W oiw. Paris.*

COMMENTARIUS.

(a) *Exinde sexui renuntiat.* Sexus devoratur a virgine, inquit Hieronymus ad Principiam, epist. 3. *Rig.*

conditionem rei ipsius. Alioquin quæ (1) res et viris et fœminis omnibus adest (2) ad matrimonium et stuprum? commixtio carnis scilicet, ejus concupiscentiam Dominus (3) stupro adæquavit. Ergo, inquis. jam et primas, id est, unas nuptias destruis. Nec immerito, quoniam et ipsæ ex eo constant, quo et stuprum. Ideo optimum est homini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri adfinitate. Et cum hæc etiam de primis et unis nuptiis prætendi ad causam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando præjudicabunt (4)! Gratus esto, si semel tibi indulset Deus nubere; gratus autem eris, si iterum indulset illum tibi nescias. Cæterum, abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris. Modestia a modo intelligitur. Non tibi sufficit de summo illo immaculatæ (5) B virginitatis gradu in secundo matrimonio recidisce (6) nubendo; sed in tertium adhuc devolveris, et in quartum, et fortassis in plures, postquam in secunda statione continens non fuisti: quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamus tanquam Sodoma et Gomorra: quo die, Væ illud super prægnantes [adimplebitur], (7) id est, super maritos et incontinentes: de nuptiis enim uteri, et ubera, et infantes. Et quando finis nubendi? (a) Credo post finem vivendi.

CAPUT X.

Renuntiemus carnalibus, ut aliquando spiritalia retractemus (8). Rape occasionem, etsi non exoptatissimam, attamen opportunam, non habere cui debitum solveris, et a quo exsolvereris: desiisti esse debitor. O te felicem! dimisisti debitorem; sustine damnum (9). Quid si, quod diximus damnum, lucrum sentias? Per continentiam enim negotiaberis magnam substantiam sanctitatis; parcimonia carnis, spiritum (10) adquires. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat: cum forte a sua fœmina cessat, spiritaliter sapit. Si

A orationem facit ad Dominum, prope est cælo. Si scripturis incumbit, totus illic est. Si psalmum canit, placeat sibi. Si dæmonem adjurat, confidit sibi. (b) Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit; ut sciremus, quod ad tempus prodest (11) semper nobis exercendum esse, ut semper prosit. Quotidie (12), imo omni momento oratio hominibus necessaria est, utique et continentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de conscientia procedit. Si conscientia erubescat (13), erubescit oratio. Spiritus deducit orationem ad Deum. Si spiritus reus apud se sit conscientiae erubescens, quomodo audebit orationem ducere ab illa (14), de qua erubescit et ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prophetica vox veteris Testamenti: *Sancti eritis, quia Deus sanctus* (Lev., XI, 44, sq.; XIX, 2; 1 Petr., I, 16); et rursus: *Cum sancto sanctificaberis, et cum viro innocente innocens eris, et cum clecto electus* (Ps., XVIII, 26). Debemus enim ita ingredi in disciplina Domini, ut dignum est, non secundum carnis calentes concupiscentias (15). Ita enim et Apostolus dicit, quod sapere secundum carnem mors sit; secundum spiritum vero sapere (c) vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro. Si hæc obfusio (16), etiam cum in unis nuptiis res carnis exercetur, Spiritum Sanctum avertit, quanto magis cum in secundo matrimonio agitur?

CAPUT XI.

Duplex enim rubor est; quia in secundo matrimonio duæ uxores eundem circumstant maritum; una spiritu, alia in carne: neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem (17) reservas affectionem, ut jam receptæ apud Dominum, pro cujus spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad Dominum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras? et offeres pro duabus? et commendabis (18) illas duas per sacerdotem de monogamia ordinatum, aut etiam de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac univiris, et ascendet sacri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quæ abest a Pam. Rhen. Seml.
 (1) Eadem imponit, est enim et matr. Fran. Par. Pam.
 (3) Scilicet certandum ejus concupiscentia nos Pam.
 (2) Prævidebuntur Rhen. Pam.
 (3) Junxere Rhen. siucere conjiciebat id. in uxore Pam. Par.
 (4) Deliquisse Rhen. Pam.
 (5) Hoc verb. intulit Rig.
 (6) Fructificemus Rig.
 (7) Simile damnum Rhen. Pam.
 (8) Carnis servientis Fran. Par. carni sævient Jun.
 (9) Purificationi orationem commendavit causatus id q. a. t. permiserat Pam. Par. Fran.

- (10) Cod. Wouveri: Quot. imo si omni mom. Rig.: Quotidie, omni mom. al.: si quot., omni mom.
 (11) Cod. Wouveri: si conscientia erubescit. Rig. conscientia erubescens.
 (12) Cod. Agobardi: orat. deducere ab alia re. Verba de qua — minister Rig. solus refert.
 (13) Rhen. alique: ut deo dignum fructum, non sec. carnis ex qua lentio conc. Rig. calentes concupiscentias Par. f. squalentes. Jun.
 (14) Obtusio Fran. Par. Pam.
 (15) Cariorem Jun. clariorem Fran. Par.
 (16) Commemorabis Fran. Par.

COMMENTARIUS.

(a) Credo post finem vivendi. Sic legebat Hieronymus, *Epist. ad Geruntiam*, non ut in vulgatis editionibus, *post finem subaudi. Adhinnimus*, inquit, *ad omnes fœminas, et in exemplum Sodomæ et Gomorrhæ, ab ultimo die deprehendamus vendentes et ementes; et nubentes et nuptui tradentes, ut tunc sit finis conjugii, quando terminus vitæ. Ric.*

CAP. X.—(b) Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit. Religiosas nuptiarum inducias significat. Et aliquid ejusmodi

etiam apud Gentiles fuisse testatur illud Juvenalis, in sexta sat:

Ille petit veniam, quotiens non abstinet uxor
 Concubitu, sacris observandisque diebus. Ric.

(c) Vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro. Post hæc verba in antiquissimo exemplari leguntur plauscula, quæ rejecta fuisse videntur, ob nimias laudes Priscæ illius montanice, cujus et verba citantur. Reddimus hic tamen, quo magis miremur hominem tantum etiam talibus decipi potuisse. Ric.

licium tuum libera fronte? et inter cæteras voluntates bonæ mentis, postulabis tibi et uxori castitatem?

CAPUT XII.

Scio quibus causationibus colorem insatiabilem carnis cupiditatem: præterimus necessitates administrandam, domum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas (1). Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt cælibum familiæ, res spadonum, fortunæ militum, aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim nos et milites sumus? eo quidem majoris disciplinæ, quanto tanti imperatoris. Non et nos peregrinantes in isto sæculo sumus? Cur autem ita dispositus es, o christiane, ut sine uxore non possis? Nunc et consors onerum domesticorum necessaria est. Habe aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis, fide pulcram, paupertate dotatam, ætate signatam: bonas nuptias feceris. Hujusmodi uxores etiam plures haberi Deo gratum est. Sed posteritatem recogitant christiani, quibus crastinum non est. Hæredes Dei servus desiderabit, qui semetipsum de sæculo exheredavit? Et ideo quis repetat matrimonium, si de pristino non habeat liberos? Habebit itaque hoc primum, ut diutius velit vivere, ipso apostolo festinante ad Dominum? Certe expeditissimus in persecutionibus, constantissimus in martyriis, promptissimus in communicationibus, temperantissimus in acquisitionibus: postremo securus morietur, relictis filiis forsitan qui illi parentent. Numquid ergo hujusmodi et reipublicæ prospectu aguntur, ne civitates deficient, si soboles non exerceantur: ne leges, ne jura, ne commercia delabantur; ne templa derelinquantur; ne non sint qui adclament: CHRISTIANI AD BESTIAS (2). Hæc enim audire desiderant, qui filios quærent. Sufficiant ad consilium viduitatis vel ista, præcipue apud nos, importunitas liberorum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quique nun-

quam libens filios desiderasset. Quid ergo facies si novam (5) uxorem de tua conscientia impleveris? dissolves medicaminibus conceptum (4)? Puto nobis non magis licere nascentem necare, quam natum. Sed fortasse illo tempore prægnantis uxoris, remedium (a) tantæ sollicitudini (5) a Deo petere audebis, quod in te positum recusasti. Aliqua, opinor, steriliis prospicietur, jam vel frigidioris ætatis. Satis consulte, et in primis fideliter. Nullam enim credidimus, Deo volente, sterilem aut anum enixam; quod adeo magis evenire potest, si quis præsumptione hujus providentiæ suæ Dei æmulationem provocarit. Scimus denique quemdam ex fratribus, cum, propter filiam suam, secundo matrimonio sterilem captasset uxorem, tam iterum patrem factum, quam et iterum maritum.

CAPUT XIII.

Ad hanc meam cohortationem (6), frater dilectissime, (b) accedunt etiam sæcularia exempla, quæ sæpe nobis etiam in testimonio posita sunt, cum quid bonum, et Deo placitum ab extraneis quoque agnoscitur, et testimonio oneratur. Denique, monogamia apud ethnicos ita in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus (c) univira pronuba adhibeatur; et si auspicii causa, utique boni auspicii est. Item, ut in quibusdam solemnibus et officiis, prior sit univiræ locus. Certe flaminica non nisi univira est, quæ et flaminis lex est. Nam prior cum ipsi pontifici maximo iterare matrimonium non licet, utique monogamiæ gloria est: cum autem Dei sacramenta Satanas affectat, provocatio est nostra; imo suffusio, si pigri sumus ad continentiam Deo exhibendam, quam diabolo quidam præstant, nunc virginitate, nunc viduitate perpetua (7). Novimus virgines Vestæ et Junonis apud Achaiæ oppidum, Apollinis apud Ephesos, et Minervæ quibusdam locis. Novimus et continentes viros (8), et quidem tauri illius ægyptii antistites. Fœminas vero Cereri Africanæ; cui etiam sponte abdica-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Communiendas *Rig.*
 (2) Christianis leonem *Rig.*
 (5) Si noleus ux. *Ciccon.* si nolis, si uxorem *Paris.*
Pam.
 (4) Dissoluturus es medicamine *Fran. Par.*
 (5) Tanta solitudine *Ihen.*
 (6) Contentionem *Fran. Par. Pam.*

- (7) Qui antistant nunc virginitate, nunc vid. *evirant Fran.*
 (8) Cum autem Dei sit simius tantum Satanas ad perficiendum provocatio est nostri — quia diabolo — noverimus (noverim *Par.*) virgines Vestæ apud Romam, et Junonis apud Achaiam, et Apollinis apud Delphos, et Minervæ et Dianæ omnibus locis. Noverimus (noveram *Par.*) continentes viros *cod. Wouw.*

D

COMMENTARIUS.

— *Rig.* in suo mscr. hæc inserta reperit, quæ non dubitat Aug. Neander quin ab ipso Tertull. sint scripta: *Item per sanctam prophetidem Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam noverit ministrare. Purificanti enim concordat, ait, et visiones vident et ponentes faciem deorsum etiam voces audiunt, manifestas, tam salutaris quam et occultas.*

CAP. XII. — (a) *Tantæ sollicitudine a Deo petere audebis, etc.* Legi hunc locum, sed immutatis tantisper verbis: *tanta sollicitudine petere audebis, quod in te positum recusabis?* Illud autem est quod ait Aristides de concord. ad Rhod. *ἄτοπον τοῖς θεοῖς ἐπιχλεῖν, αὐτοῖς ἐὲν μὴ βούλεσθαι πράττειν ἃ ἡμῖν εἶναι δοκεῖ τοῖς θεοῖς αὐτοῖς.* *Ridiculum esse Deos fatigare, nolle tamen ea facere quæ in nostra potestate sita esse. Dii ipsi norunt*

Sic objurgat Græcos Demosthenes, Philipp. III, quod facerent quemadmodum ii qui grandinem jamjam cadentem spectant, ab ea incolumes se optant, cum tamen nullus de ea avertenda laboret. *LE PR.*

CAP. XIII. — (b) *Accedunt etiam sæcularia exempla.* Etiam apud eos qui pecudes et boves immolabant, in summa commendatione castitatem fuisse tradidit Porphyrius, *ἀγνήν τε ταύτην κομισζόντα τὴν ἱερὴν ὄσιν καὶ θεοῖς πεχαρισμένην.* *RIG.*

(c) *Univira pronuba.* Pronuba, teste Donato, ex parte uxoris nuptiis præeundis et comitandis præerat: sicut auspex, ejus etiam hic meminit Auctor, ex parte viri, sic dictus quod auspicia sint dicta quasi avispecta pro nuptiis ex volatu avium captare soleret.

PAM.

matrimonio adsenescunt, aversantes exinde contactum masculorum (1), usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus, post luxuriam, etiam castitatem perditricem (2), quo magis reus sit christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium et fœminæ quædam sæculares, ob univiratus obstinationem, famam consecute: ut Dido (3), quæ profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, (a) maluit e contrario uri quam nubere; vel illa Lucretia quæ etsi (4) semel per vim, et invita, alium virum passa est, sanguine suo (b) maculatam (5) carnem abluit, ne viveret jam non sibi univira. (c) Plura exempla curio-

sius de nostris invenias (6), et quidem tanto potiora, quanto facilius (7) est vivere in castitate, quam pro ea mori; hoc est, animæ id bonum misceri, quam non vivendo separari (8) Quanti igitur et quantæ in ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui (9) Deo nubere maluerunt, qui carnis suæ honorem restituerunt, quique (10) se jam illius ævi filios dicaverunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, et totum illud quod intra paradisum non potuit admitti? Unde præsumendum est hos, qui intra paradisum recipi volent, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Exinde adempto contactu *Fran. Par.*
 (2) Lux castitatis *Fran. Par.*
 (3) Aliqua Dido *Rig.*
 (4) Ut *Fran. Par. et Rhen.*
 (5) Maculata *Rhen. certo Rhen. Seml. Pam.*
 (6) Inveniam *Rhen. Seml. Pam.*
 (7) Quanto majus est *Rhen. Pam. Rig.*

- B (8) Quam vivendo separari animam a malo *Jun* id bonum inseri, quam viventi separari *lat.* quam non vivendo separari. Quantæ et quæ *cod. Wouw.* quam vivendo separari animam *Fran. Par.*
 (9) Quæ *Fran.*
 (10) Quæque *Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Maluit e contrario uri quam nubere.* Igne contrario scilicet amoris ignem extinxit. *Rig.*

(b) *Maculatam carnem.* Animus enim immaculatus resisterat adulterio. Itaque splendide ac verissime dictum illud a declamatore quodam veteri. *Duo fuerunt, et unus adulterium commisit.* Præclare autem Augustinus hujus facinoris gloriam elevans, ut vanam, ut

humanam, ut minime christianam, non esse ait in ea specie quod tantopere laudetur. *Lucretia violata, inquit, Lucretiam castam interemit. Cum intersectricem innocentis et castæ tanta prædicatione laudatis? Rig.*

(c) *Plura exempla curiosius de nostris invenias.* Totam periodum hic representamus uti est in exemplari... Agobardino. *Rig.*

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE MONOGAMIA ^(d)

LIBER.

ARGUMENTUM. — *Montanum hic passim Paracletum nominat, hæreticumque negat, quamvis Cataphrygarum sectatorem. Mediam autem se viam tenere inter eos qui negant nuptias, et alios qui plures repetitas inducunt; adeoque Monogamiam tuetur, docetque novam non esse hanc disciplinam, sed veterem et propriam Christianorum.*

CAPUT PRIMUM.

Hæretici nuptias auferunt (e), Psychici (11) ingerunt (f). Illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis, lex Creatoris? (g) Inter alienos spadones et (h) aurigas (12) tuos tantumdem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo; proinde et

LECTIONES VARIANTES.

- (11) Psychici *Rhen.*

- (12) Urigas *Priorius*; origas sive perorigas *conjecit Rig.*

COMMENTARIUS.

(d) Aperte hoc libro, atque item sequentibus. *D* Montani dogma tuetur. Credebat autem instare diem Domini, et fideles volebat esse ad martyria paratissimos. Itaque detrahenda putavit Christianis omnia vitæ humanioris retinacula, quæ solebant animos ad pericula reddere segniores. Cujusmodi sunt uxores et liberi, et curæ ex istis multiplices. Quod consilium, alias fortean excusabile, cum etiam detortis et Dei et Apostoli verbis, unde sibi plerique nimium blandiebantur, aggredi non dubitaverit, jure est ab Ecclesia reprehensum damnatumque. *Rig.*

CAP. I. — (e) *Hæretici nuptias auferunt.* Marcionitas hic tantum signat, qui conjugium condemnabant. *LE PR.*

(f) *Psychici ingerunt.* Mediam viam tenere velle videtur, inter Marcionitas qui nuptias damnabant, et Psychicos qui nuptias repetere concedebant. Non est autem dubium quin per psychicos, orthodoxos intel-

ligat, quorum e numero fuisse se testatur lib. adv. *Prax.* c. 1: *et nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio disjuncta a Psychicis.* Psychicos vero, veluti animales dixit, quoniam ex quo Montani factus est assecla, *spiritalem* se vocavit, animalis vero homo ea non percipit quæ sunt spiritus Dei ut habet Apostolus I Cor. II, *ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ.* *Rig.*

(g) *Inter alienos spadones.* Hoc est, inter hæreticos, qui nuptias auferunt. Hæretici alieni et extranei sunt Catholicis. Spadones vocat osores nuptiarum. *Rig.*

(h) *Et aurigas tuos.* Legendum, et *perorigas tuos.* Varroni, lib. II de re rust. ubi de admissura equarum, Peroriga dicitur quisquis admittit. Itaque acutissime Perorigas, sive praurigas, sive prurigas vocat Psychicos, qui, ut ipse ait, nuptias ingerebant, et quasi pruriginem conciliabant. *Tuos*, dicit, legem compellans; nam alieni ab ea non censebantur etiam